

ФІЛОСОФІЯ І ПОЕЗІЯ В ОБРАЗНОМУ СЛОВІ ЛУКРЕЦІЯ

Велика художня та науково-пізнавальна вартість філософської поеми «Про природу речей» дивно контрастує з майже повною невідомістю, що оточує постать її автора — Тіта Лукреція Кара. З певністю не можемо сказати навіть про те, коли народився поет чи коли він помер, хоч і дійшли до нас деякі опосередковані відомості про нього. Так, римський граматик, коментатор і біограф Вергілія Донат (IV ст. н. е.) повідомляє, що саме в день, коли Вергілій, досягнувши сімнадцятирічного віку, одягнув «чоловічу тогу», помер Лукрецій. А християнський письменник цієї ж доби Ієронім у своїй хроніці під роком 95 до н. е. пише: «Народився поет Тіт Лукрецій. Згодом, утративши розум від любовного напою і написавши в проміжках між нападами божевілля декілька книг, які потім відредагував Ціцерон, покінчив життя самогубством на сорок четвертому році життя». Вказаний тут рік народження не збігається із свідченням, що його подає Донат. Мусимо задовольнитися приблизними хронологічними рамками життя Лукреція: воно припадає на початок та середину I ст. до н. е. У словах біографа бачимо намір (очевидно, не без хронологічного перебільшення) підкреслити спадкоємність у римській літературі: молодий Вергілій — майбутній автор наукової поеми «Про землеробство» — мовби приймає поетичну естафету від свого знаменитого попередника. Щодо інтригуючих деталей у записі Ієроніма, то вони, без сумніву, нав'язані самою поемою, де Лукрецій з притаманними йому запалом і відвертістю обговорює також психологію та фізіологію любові (кінець IV книги): античність полюбляла щедро черпати біографічні відомості про автора з його власної творчості. До того ж далеко

не всім був до вподоби пристрасний матеріалізм поета-філософа, зокрема його ставлення до богів. Через те й легенда про любовний напій, що начебто довів Лукреція до самогубства, мала багатьох прихильників як в античну добу, так і в нові часи. Про «важкий шал» Лукреція говорить і римський поет I ст. н. е. Стацій. Однак латинське *furor* — «шал» — можна розуміти й у переносному значенні — «натхнення», оскільки в поетичній творчості стародавні вбачали й священну нестяму. А прикметник *arduus* — «важкий» — означає також «стрімкий»: натхненна думка Лукреція поривалась у простори всесвіту. «Високим» називає Лукреція також Овідій: очевидно, й він мав на увазі безкраї космічні обрії його поеми, що згодом вималюються в «Метаморфозах». Оцінку Лукрецієвій поемі, мабуть, незабаром після смерті її автора, дає Цицерон у листі до свого брата Квінта: «Поема Лукреція саме така, як пишеш про неї: у ній чимало зблисків природного дару, а разом з тим — і мистецтва». Оцінка висока, надто коли зважимо, що схильний до стоїчних засад моральної філософії Цицерон не поділяв епікурейських уподобань автора поеми. До речі, зіставлення природного дару і майстерності було звичним для античної поетики. Так, згадуючи родоначальника римської поезії епічного поета Еннія, Овідій говорить про його незрівнянний природний дар, але грубе ще мистецтво вірша. Лукрецій, отже, як продовжувач традицій Еннія, поєднав у своїй творчості виняткову поетичну обдарованість із зрілим мистецтвом — виконав вимогу, яку потім чітко сформулює Горацій, обговорюючи в «Поетичному мистецтві» ознаки справжньої поезії: хист і майстерність мають бути невіддільні. Горацій, щоправда, ніде не називає Лукреція, хоча в багатьох своїх творах виявляє співзвучність як у мотивах, так і в настроях з автором поеми «Про природу речей». Однак не забуваймо, що, хитаючись між стоїцизмом та епікуреїзмом, римський лірик усе-таки назвав проголошувану епікурейцями мудрість «божевільною», визначивши тим, хай і формально, своє ставлення до реставраційної політики Августа, зокрема до спроб відродити офіційну релігію. Очевидно, з тих же міркувань не згадує автора філософської поеми й Вергілій, хоч саме йому присвячує натхненні рядки з другої книги «Георгік»:

Щасен, хто сув'язь причин світових пізнати спромігся,
Хто всі страхи потоптав, а з ним — й долю сувору,
Що до благань глуха, й Ахеронту ревище дике.

Римський ритор I ст. н. е. Квінтіліан називає Лукреція «витонченим в опрацюванні теми, але важким». А найвидатніший римський історик Тацит засвідчує, що в певних колах Лукреція читали більше, ніж Вергілія. Такі найпомітніші свідчення, що передала нам давнина про Лукреція.

Нічого певного не дали спроби почерпнути біографічні відомості про поета-філософа із самої поеми: вислови «батьківська мова», «непевний час батьківщини» ще не дають підстав уважати, що Лукрецій — уродженець Рима; сповнений власної гідності, без тіні запобігання, тон його звертань до знатного адресата поеми, претора Меммія, добра обізнаність із життям найзаможніших верств — ще не доказ того, що й сам поет — виходець із знатного роду. Натрапляємо, однак, на деталі, які свідчать, що Лукрецієві доводилося жити у Римі: він спостерігав за військовими вправами на Марсовому полі, за напруженою боротьбою на Форумі, бував у залюдненому театрі, де приглядався до гри світла на різнобарвних убраннях публіки, вдихав пахощі, що їх спалювали на жертовниках. Без сумніву можемо прийняти хіба те, що автор поеми «Про природу речей» був винятково освіченою на свій час людиною, що ґрунтовні знання філософії набував, як і багато інших римлян, в Атенах, де слухав, можливо, Зенона із Сідона — «корифея епікурейців». Значно більше дає нам поема для пізнання особистості автора, його душі, хоча Лукрецій продовжував епічні традиції Еннія, хоча відмежувався від «нової школи» поетів (зокрема Катулла, який, на протигагу епічній споглядальності, предметом поезії зробив свої власні переживання), хоча, врешті, присвятив твір вивченню природи.

Справді, перше, що може здивувати читача, це незвична для нас емоційність філософського твору. І автор — не безсторонній мислитель-поет. Як Овідієві «Метаморфози» не є збірником мітів, а спробою подати своє бачення світу, визначити місце людини в ньому, так і твір Лукреція — не науковий трактат, не лише загальний огляд виплеканої старогрецькими

матеріалістами філософії, а поема, в якій матеріалістичний образ світу змальований натхненно, емоційно. І ця пристрасть, що домінує в поемі, ріднить автора з добою драматичної агонії республіканського Риму. У той переломний період традиційні органи влади — сенат і магістрати — вже не могли керувати величезною рабовласницькою державою, що потребувала нових форм правління. Не витримуючи конкуренції з рабовласницьким землеволодінням, розорювалось дрібне селянство, вливаючись у декласовані маси — так званий «пролетаріат». Опіраючись уже на професійну армію найманців, до влади пориваються вольові, рішучі люди — представники ворогуючих партій. Лукрецій щойно сягав юнацького віку, як перша громадянська війна в Римі — запекла боротьба між партією «оптиматів» на чолі із Суллою та демократичною партією «популярів», вождем якої був Марій, — завершилась кривавою диктатурою Сулли. У спеціальні списки — «проскрипції» — вносили тих, кого підозрювали в нелояльності до режиму Сулли. На такому ґрунті легко було зводити особисті порахунки й наживати майно чужою кривдою. Протягом пів року на Форумі виставляли голови вбитих. Ніхто не міг бути впевненим у своєму завтрашньому дні. Мабуть, саме ця лиховісна пора проглядає до нас із рядків поеми:

Статок нарощують свій громадянською кров'ю і спрагло
Множать багатства, вивершують, нелюди,
вбивством убивство.
З радістю в серці жорстокою рідного брата хоронять.

Не було єдності й у партії «оптиматів». Після смерті Сулли консульських повноважень домоглись Марк Ліціній Красс і Гней Помпей, що не могли, однак, дійти згоди між собою. Перший з них відзначився під час придушення повстання під проводом Спартака, що сколихнуло підвалини рабовласницького Риму; Помпей отримав надзвичайні повноваження для боротьби з піратами, а також із понтійським царем Мітрідатом. З іменем Помпея пов'язаний дальший розвиток римської провінціальної політики, яку започаткували ще Марій і Сулла. В результаті його вдалих походів на Схід було завершено заво-

ювання Понту і Сирії. Державна скарбниця поповнилась величезними сумами; нечуваного зросту сягнув римський лихварський капітал. Державний переворот, спираючись на збіднілі верстви населення, задумує Катіліна. Пристрасну промову проти нього виголосив на засіданні сенату Ціцерон. На політичному обрії піднімаються постаті перших тріумвірів — Помпея, Цезаря і Красса. Саме тоді Ціцерон зауважив, що держава вмирає від якоїсь нової хвороби і що, крім загибелі, не видно межі тому, що відбувається. Про «виразки», «рани життя» говоритиме й Лукрецій (він сприймає боротьбу за найвищу владу, жадобу збагачення як притаманні людській природі згубні пристрасті). Та й кінцівка поеми — опис смертельної моровиці — перегукується з політичною агонією. Римська республіка, зазнаючи важких потрясінь, відходить у минуле; перед Римом постають нові обрії: лише кілька десятиліть відділяє його від єдиновладдя Августа.

Політична криза призвела до глибоких зрушень в усіх сферах життя. Похитнулася офіційна релігія. Натомість, у зв'язку зі східними завоюваннями, Рим заповнили містичні культу з характерною для них оргіастичною обрядовістю. В роки міжусобиць та загальної розгубленості, коли ніхто вже не покладав надій на стійкість і розумний порядок Риму, розбуяла схильність римлян до марновірства: місто кишіло магами, ворожбитами, астрологами. Забобонних не бракувало й серед тих, хто був при владі. Навіть Сулла, зневажливо ставлячись до традиційної релігії, вірив у сновидіння й намагався погоджувати з ними свої вчинки. Разом із нечуваним занепадом моралі відбувається переоцінка цінностей. Фіктивними стають правові норми суспільного та приватного життя. Але разом з тим виникають небачені досі можливості для самовираження. Саме життя, бурхливе й непевне, спонукає до пошуків чогось нового в усіх сферах діяльності. Видатні сучасники Лукреція залишили яскравий слід у поезії (Катулл), в ораторському мистецтві (Марк Антоній, Ціцерон), в історіографії (Корнелій Непот, Цезар, Салюстій), в агрономії (вчений-енциклопедист Варрон) та в інших науках. Лукрецій, що був одним з найталановитіших людей свого часу, присвятив своє життя філософії.